

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

(повне найменування вищого навчального закладу)

Факультет Психології і соціальної роботи

(повне найменування інституту/факультету)

кафедра соціальної допомоги та практичної психології

(повна назва кафедри)

Д и п л о м н а р о б о т а

бакалавра

на тему: **«Психологічні особливості відношення до материнства»**

«Psychological features of attitude to motherhood»

Виконала: студентка **заочної** форми навчання

Напрямок підготовки **6.030102 Психологія**

Белік Наталія Олександрівна

(ППП)

Керівник **ст. викладач Дикіна Л.В.**

Рецензент **старший викладач Булгак Е.Д.**

Рекомендовано до захисту:

Протокол засідання кафедри

№ ____ від **11 червня 2018 р.**

Захищено на засіданні ЕК № ____

протокол № __ від ____ 2018 р.

Оцінка ____ / ____ / ____
(за національною шкалою, шкалою ECTS, бали)

Завідувач кафедри

Голова ЕК

(підпис)

Псядло Е.М.

(підпис)

Аймедов К.В.

Одеса – 2018

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ І. ВІДНОШЕННЯ ДО МАТЕРИНСТВА У ЖІНОК В ПЕРІОД ВАГІТНОСТІ.....	8
1.1. Вивчення різних підходів до розуміння материнства.....	8
1.2. Вагітність як психологічний феномен	10
1.3. Розвиток материнської сфери в онтогенезі	17
1.4. Зміст материнської сфери.....	23
Висновки по першому розділу	24
РОЗДІЛ ІІ. СМИСЛОВОЇ СФЕРИ ЖІНКИ В ПЕРІОД ВАГІТНОСТІ.....	26
2.1. Смыслова сфера особистості.....	26
2.2. Смысловое переживання материнства	31
2.3. Внутрішній діалог як прояв смыслового переживання матері.....	33
Висновки по другому розділу	40
РОЗДІЛ ІІІ. ДОСЛІДЖЕННЯ СТАВЛЕННЯ ДО МАТЕРИНСТВА І СМИСЛОВА СФЕРА ЖІНКИ В ПЕРІОД ВАГІТНОСТІ	42
3.1. Вибір і обґрунтування методик дослідження	42
3.2. Аналіз результатів дослідження	45
3.3. Рекомендації по проведенню психологічної роботи з вагітними жінками.....	50
Висновки по третьому розділу.....	52
ВИСНОВОК	53
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	56
Додатки	62

ВСТУП

Актуальність дослідження. Психологічна готовність до материнства і методи її формування набувають останнім часом все більшої актуальності серед проблем психології розвитку. Це пов'язано - наприклад:

1. Перенаселення Землі .
2. Діти це дороге задоволення. Кожен батько знає , скільки грошів потребує виростити дитину.
3. Подружжя вже знайшли сенс у чомусь другому, вони насолоджуються життям, і вагітність та виховування дітей не входить до їх планів.
4. У сучасному світі ціннісні орієнтації жінки є амбівалентними: з одного боку значимість сім'ї ,а з іншого соціальна активність,орієнтованість жінки на кар'єру і соціальну успішність призводить до відчуження від власних материнських переживань і зниження цінності материнства.

5. Побойовання стати поганими батьками.

З іншого боку, бажання стати батьками зумовлено:

-Батьківською традицією, у чоловіка обов'язково повинен бути син,щоб продовжувати його рід.

-Бажання залишити після себе ,щоб усі пам'ятали вас ,після того як ви підете зі світу.

-Почуття власності,важливо щоб поруч був хтось ,кого можна назвати своїм.

-Почуття долгу перед суспільством.

-Люди шукають сенс свого життя, і знаходять цей сенс у родині.

Етап вагітності при цьому є переломним етапом у формуванні як материнського, так і батьківського відносини. Саме цей етап знаходиться сьогодні в центрі багатьох досліджень в рамках психології розвитку.

Материнство вивчається в руслі різних наук: історії, культурології, медицини, фізіології, біології поведінки, соціології, психології. Останнім

часом з'явився інтерес до комплексного дослідження материнства. Важливість материнської поведінки для розвитку дитини, його складна структура і шлях розвитку, множинність культурних та індивідуальних варіантів, а також величезна кількість сучасних досліджень в цій області дозволяють говорити про материнство як самостійної реальності, що вимагає розробки цілісного наукового підходу для його дослідження.

Методологічною базою дослідження послужили роботи Дубовика О.Ю., Баженовой О.В., Баз Л.Л., Копил О.А., Брутман В.І., Батуева А.С., Волкова В.Г., Садкова Ю. С., Шабаліної Н.В., Коваленко Н.П., та іншим.

Провівши аналіз літератури по темі, ми переконались, що в психологічній літературі (В. Berns, F. Hay, 1988; Nicolson N.A., 1991) багато уваги приділяється біологічним основам материнства, а також умов і факторів індивідуального розвитку його у людини. У вітчизняній психології останнім часом також з'явився ряд робіт, пов'язаних з феноменологією (Скобло Г.В., Дубовик О.Ю., Баженова О.В., Баз Л.Л., Копил О.А., Брутман В.І.), психофізіологією (Батуев А.С., Волков В.Г., Садкова Ю.С., Шабаліна М.В.), психологією материнства (Коваленко Н.П., Радіонова М.С.), психотерапевтичними (Шмурак Ю.І.) і психолого-педагогічними (Брутман В.І.) медичними роботами (Запорожан В.М.Амбруаза.А. Везалій) аспектами вагітності і ранніх етапів материнства, девіантне материнство (Філіппова Г.Г.).

У цих дослідженнях як найбільш значущі онтогенетичні чинники розвитку материнської сфери виділяються: досвід взаємодії з власною матір'ю, особливості сімейної моделі материнства і можливість взаємодії з немовлятами та поява інтересу до них в дитинстві. Однак, немає докладного аналізу стадій індивідуального розвитку материнства, змісту і механізмів цього розвитку. А це, в свою чергу, не дозволяє диференційовано поставитися до діагностики індивідуальних особливостей материнської сфери, причин наявних порушень, проектування способів їх корекції і профілактики. Останнє особливо важливо в сучасних умовах з точки зору

попередження порушень відносини матері до дитини, яке в крайніх формах виражається в психологічному і фізичному відмову від дитини.

Девіантне материнство в даний час є однією з найбільш гострих областей дослідження в психології як в практичному, так і в теоретичному аспекті. Сюди включаються проблеми, пов'язані не тільки з матерями, які відмовляються від своїх дітей і проявляють по відношенню до них відкриту зневагу і насильство, а й проблеми порушення материнсько-дитячих відносин, які служать причинами зниження емоційного благополуччя дитини і відхилень у його оптимальному психічному розвитку в ранньому та дошкільному віці. У цьому відношенні велике значення має цілісне уявлення про материнство, його структуру, зміст і онтогенетичний розвиток.

Таким чином, більшість досліджень, присвячених материнству, можна розділити на дві групи [49]. З одного боку, материнство розглядається як забезпечення умов для розвитку дитини, з іншого - як частина особистісної сфери жінки, точніше, етап в її особистісному розвитку.

У цьому дослідженні вагітність буде аналізуватися як етап в особистісному розвитку жінки. В рамках цього напрямку вагітність буде покладатися етапом розвитку самосвідомості жінки. У роботах цього напрямку відзначається, що сучасне «медичне» розуміння вагітності як хворобливого аномального процесу є серйозною перешкодою на шляху розвитку суб'єктності жінки, прийняття нею нової ролі і відповідальності з нею пов'язаної. Виділяються різні новоутворення у даному етапі, як завжди при кризах, у даному випадку мова йде про кризу вагітності[41]. Під само відношенням при цьому розуміється формування під час вагітності стійке прийняття нової ролі матері і пов'язаних з нею змін у структурі особистості, сімейних і соціальних відносин. Дещо по-іншому, вже не з позицій «ролі», а з позицій «сенсу», пропонується аналізувати материнство крізь призму «смислового переживання» [33] - особливої внутрішньої діяльності смислобудуванні. Механізмом даного процесу визначається внутрішній діалог жінки, де в якості «Іншого» виступає її власна внутрішня дитина.

Дійсно, багатьма авторами визнається, що період вагітності - це період актуалізації дитячих переживань жінки, при цьому вагітної властива певна інфантилізація і регрес, в тому числі, на рівні психологічних захистів.

Зміна особистісних смислів - детально аналізується в роботах орієнтованих на практику - процес підготовки жінки до пологів [23]. У структурі психологічної готовності при цьому виділяються тілесна, когнітивна, емоційна, мотиваційна та сімейна готовність.

Мета даного дослідження: Проаналізувати психологічні особливості ставлення до материнства і смислову сферу жінки в період вагітності.

Задачі дослідження:

1. Провести теоретичний аналіз літератури з проблеми ставлення до материнства.
2. Вивчити особливості смислової сфери жінки в період вагітності.
3. Організувати та провести дослідження ставлення до материнства і особливостей смислової сфери вагітних жінок.
4. Зробити висновки.

Об'єктом даного дослідження є жінки у період вагітності.

Предметом даного дослідження є ставлення до материнства і смислова сфера жінки в період вагітності.

Методики дослідження:

1. «Тест відносин вагітної» (І.В. Добрякова) (додаток 1),
2. Методика **М. Рокича** (RVS - Rokeach Value Survey) (додаток 2),
3. Розроблена **соціологічна анкета** для отримання додаткових відомостей про учасників експерименту.

Ми припускаємо, що ставлення жінки до материнства залежить від психологічних особливостей жінки та смислової сфери в період вагітності.

Дослідження проводилося на базі Одеської Обласної клінічної лікарні «Центру планування сім'ї та репродукції людини». В експерименті взяли участь 25 вагітних жінок, також було досліджено 25 не вагітних жінок (контрольна група). Всього в дослідженні взяло участь 50 жінок у віці від 20

до 30 років.

Практичне значення одержаних результатів. Результати даного дослідження можуть бути корисні в роботі практичного психолога для консультування вагітних, жінок, які тільки планують вагітність, та для молодого подружжя, материнського та батьківського ставлення до майбутньої дитини і, в разі необхідності, їх корекція, що дозволить створити умови для позитивного сприйняття своєї майбутньої дитини.

Дипломна робота складається з вступу, 3 розділів, висновків, списку використаних джерел, що включає 65 джерел.

ВИСНОВОК

Кожна жінка переживає вагітність по-своєму. Більш того, одна і та ж жінка по-різному переживає свої різні вагітності. Багато що тут пов'язано з психічним станом матері, зокрема з тим, як вона ставиться до самої вагітності, як ставляться її близькі і рідні до народження майбутньої дитини.

Зміни в житті, що чекають жінку з народженням дитини, надзвичайно глибокі. Вона перестане належати тільки собі, від неї буде тепер залежати життя нової людини, яка народиться мала і беспорядна. Відповідальність за дитину, її фізичний і особистісний розвиток, її ставлення до навколишнього світу вона ні на кого не зможе перекласти. Вагітність тягне за собою рішучі зміни у взаєминах з іншим і людьми, у професійній діяльності жінки і в подальшій її житті. Відбуваються зміни і з її тілом, і з її душею, збагачується новим досвідом. Вони починаються вже в першому триместрі вагітності, коли дитина ще й не відчувається як жива істота. Такі зміни приймаються саме як зміни в собі, причому незворотні і далеко не завжди бажані. Інтереси поступово зміщуються зі звичних на нові, пов'язані з дитиною, її вихованням. Це може переживатися як втрата своїх особистісних досягнень.

Крім того, жінці належить прийняти перебудову відносин з чоловіком: вони перестають бути тільки подружжям один для одного, вони стають разом батьками дитини, що вимагає вироблення єдиної позиції по відношенню до неї вони стають єдиним цілим, вони стають родиною. Не менш серйозні зміни відбудуться у відносинах з власними батьками і батьками чоловіка. Вони тепер чекають від майбутньої матері «якісного» виконання материнських функцій. Можливо уявлення про цю якість у них може не збігатися з тим, яке склалося у молодих батьків. Якщо в молодій сім'ї створення подружжя як єдиної сім'ї відбувалося важко і довго, або якщо воно ще не закінчилося, то всі ці проблеми поглибляться.

Буває, що вже під час вагітності трапляються речі несподівані, які різко змінюють для матері сенс народження дитини: розрив відносин з

батьком дитини, втрата близьких, погіршення матеріального становища. Це породжує нові тривоги, сумніви, неприємні очікування.

Негативні переживання, гострі стресові стани, стійкі страхи, виникнення неоднозначних почуттів до майбутньої дитини або до самої себе, а іноді своєрідне ігнорування вагітності (коли жінка не відчуває себе вагітною, не відчуває ніяких змін у фізичному і психічному стані) можуть свідчити про наявність у майбутньої матері неусвідомлюваних внутрішніх проблем, конфлікту між бажанням мати дитину - і неготовністю до рішучих змін в собі і в своєму житті.

Ускладнення в переживанні вагітності найчастіше породжені тривогою за її благополучний результат або прогнозом таких змін в житті, які для жінки небажані, або з якими вона не зможе впоратися. Зрозуміло, для кожної жінки такі зміни і їх зміст будуть дуже різними; тут не можна дати готовий рецепт. Ставлення до дитини, материнства, пов'язані з цим зміни в житті, можливість встановити баланс між цими змінами (бажаними і тими, які переживаються як небажані) - все це істотно залежить від власного життєвого досвіду, підтримки чоловіка і рідних, досвіду взаємодії з власною матір'ю, з маленькими дітьми, від спостереження за тим, як переживають материнство рідні та близькі.

Етап будування материнської сфери у кожної жінки свій, строго індивідуальний, хоча, звичайно, в межах однієї культури, соціального рівня, сімейних традицій можна очікувати якоїсь спільноти уявлень, цінностей і навіть виховних стратегій (як ставитися до плачу дитини, коли і чим годувати, як з нею грати і займатися, як розподілити виховні ролі в родині і т. п.). І все ж «сценарій материнства» завжди індивідуальний.

Для того, щоб у жінки склалося адекватне позитивне ставлення до материнства, необхідно зрозуміти, що немає нічого незмінного в досвіді. Однак важливо, щоб ми вміли отримуваний досвід тлумачити на свою користь. Можливо, наші установлені уявлення - тільки результат збігу обставин нашого життя. Значить, можливі й інші варіанти, в тому числі і для

нас самих. У будь-якому випадку важливо вже саме бажання змінити наявні уявлення і відносини.

Наступний за цим крок - пошук шляхів зміни. Тут корисним виявиться досвід рідних і знайомих; а орієнтуватися краще на позитивні сторони (намагаючись приміряти їх на себе), а не на негативні.

Розібратися у всьому цьому і допомогти у виборі і створенні конструктивних способів вирішення проблем допоможе професійний психолог.

Таким чином, проведені дослідження підтвердило висунуту нами припущення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Айвазян О.Б., Аріна Г.А., Миколаєва В.В. «Тілесний і емоційний досвід в структурі внутрішньої картини вагітності, ускладненої акушерською та екстрагенітальною патологією» // Вісник МГУ, Серія «Психологія». - 2002.- №3.- 3-18 с.
2. Анциферова Л.І., Завалішина Д.Н., Рибалко Е.Ф. «Категорія розвитку в психології» // «Категорії матеріалістичної діалектики в психології».- М.: Наука, 1998.- 9-36 с.
3. Баженова О.В., Баз Л.Л., Копил О.А. «Готовність до материнства: виділення факторів, умов психологічного ризику для майбутнього розвитку дитини» // Сінапс.- 2003.- № 4.
4. Барановська Т.І. «Розвиток базових якостей матері і психічний розвиток немовляти у віці 3-4 і 7-8 місяців (лонгитюдне дослідження)». 2000.- 27 с.
5. Батуев А.С. «Психофізіологічна природа домінант материнства». // «Психологія сьогодні. Щорічник Рос. психол. об-ва».- Т.2. вип. 4.- 1996.- 69-70 с.
6. Белогай К.М. «Сучасні підходи до психологічного дослідження вагітності» // «Матеріали науково-практичної конференції».- М.: РГУ, 2004.- 498 с.
7. Братусь Б.С. «Смислова сфера особистості».- М.: Проспект, 2004.- 256 с.
8. Брехман Г.І. «Шляхи багаторівневого взаємодії матері і її ненародженої дитини» // Перинатальна психологія і медицина. Ч.1.- Іваново, 2001.- 164 – 179 с.
9. Брутман В.І. «Формування прихильності матері до дитини в період вагітності»././ «Питання психології». - 2001. - № 7. - 38-47с.
10. Брутман В.І. та ін. «Раннє соціальне сирітство». Навчально-методичний посібник.- М.: СВІТОЧ, 2004. - 318 с.

11. Брутман В.І., Варга А.Я., Радіонова М.С. «Особливості сімейного виховання і особистісні характеристики жінок, що кидають своїх дітей» // Психологія сьогодні. Щорічник Рос. психол. т-ва. - т.2, вип. 4.- 2001.- 151-152 с.
12. Брутман В.І., Еніколопов С.Н., Міледіна Л.В. «Материнська агресія, відмова від дитини і репродукція циклів сімейного насильства». // Психологія сьогодні. Щорічник Рос. психол. т-ва.- т.2, вип. 4.- 1996.- 153 – 154 с.
13. Брутман В.І. «Психологічні феномени, що виникають у зв'язку з небажаною вагітністю» // Психологія сьогодні. Щорічник Рос. психол. т-ва.- т.2, вип. 4.- 1996.- 150-151с.
14. Брутман В.І., Філіппова Г.Г., Хамітова І.Ю. «Динаміка психологічного стану жінок під час вагітності та після пологів» // Зап. психол.- 2002. - №1.- 59 – 68с.
15. Брутман В.І. «Мова жінок в різні періоди вагітності» // Дитячий психолог.- №7. - 2004.- 25 с.
16. Бубер М. «Я і Ти».- М.: Вища школа, 1993 - 247 с.
17. Василюк Ф.Е. «Психологія переживання (аналіз подолання критичних ситуацій)».- М.: Изд-во МГУ, 1994.- 316 с.
18. Винникотт Д.В. «Маленькі діти і їх матері».- М.: Просвещение, 1998. - 428 с.
19. Волков В.Г., Садкова Ю.С., Шабаліна М.В. «Індивідуально-психологічні особливості вагітних з загрозою викидня» // «Матеріали науково-практичної конференції».- Кіров.: НДІ гематології і переливання крові, 1995.- 74-75 с.
20. Виготський Л.С. «Собр. творів».: В 6 т. Т. 4. - М.: Педагогіка, 2002. - 462 с.
21. Гурська Т. «Ідентичність і емоційна сфера дитини раннього віку (1-3 роки)» // Матеріали науково-практичної конференції.- М.: РГУ, 2004.- 498 с.

22. Дружинін В.Н. «Психологія сім'ї» / В.М. Дружинін.- М.: Академія, 1996. - 160 с.
23. Зав'ялова Ж.В. «Психологічна готовність до пологів і методи її формування».- М.: 2000.- 23 с.
24. Заусенко І.В. «Дослідження взаємозв'язку між прийняттям матір'ю себе і свою дитину» // Великдень. Екатеринбург.- 1999. - № 1-2.- 50-66 с.
25. Кашапова С.О. «Психоемоційні і особистісні особливості у дівчат-підлітків, які чекають дитину» // Матеріали Міжнародної конференції студентів і аспірантів з фундаментальних наук «Ломоносов - 2001» (секція ПСИХОЛОГІЯ).- М.: МГУ імені М.В. Ломоносова, 2001.- 528 с.
26. Коваленко Н.П. «Психологічні особливості та корекція емоційного стану жінки в період вагітності і родов».- СПб., 1998.- 150 с.
27. Колоскова М.В. «Психічне розвиток немовлят з підвищеним ризиком захворювання шизофренією».- М.: МГУ, 1999.- 134 с.
28. Кошелева А.Д., Алексєєва О.С. «Діагностика та корекція материнського відношення».- М.: 1997.
29. Куфтяк Є.В. «Передчасні пологи і жінка: соціально-психологічні аспекти» // Матеріали науково-практичної конференції.- М.: РГУ, 2004.- 498 с.
30. Леонтьєв Д.А. «Динаміка смислових процесів» // Психол. журн.- 1997.- №6.- 21 с.
31. Леус Т.В. «Материнство - досвід трьох поколінь. Психологічні супровід вагітної жінки».- М.: Изд-во ИП РАН, 2006.- 364 с.
32. Мещерякова С.Ю. «Психологічна готовність до материнства» // Питання психології.- 2000.- №5.- 18-26 с.
33. Мінюрова С.А., Тетерлева Е.А. «Діалогічний підхід до аналізу смислового переживання материнства» // Зап. психол.- 2003.- №4.- 63-75 с.
34. с. Мулкиджанян А. П. «Вплив етнокультурних чинників на формування

психологічної готовності до материнства» // Матеріали науково-практичної конференції - М.: РГУ, 2004.- 498 с.

35. Мухаметрахімов Р.Ж. «Мати і немовля: психологічне взаємодія».- СПб .: МИР, 1999.- 452 с.

36. «Перинатальна психологія в допомозі породіллі» // 36. матеріалів конференції.- СПб .: Медицина, 1997.- 336 с.

37. Плетньова С.М. «Почуття провини у матері як фактор, який зумовлює її події з дитиною» // Матеріали науково-практичної конференції.- М.: РГУ, 2004. - 498 с.

38. Радіонова М.С. «Динаміка переживання жінкою кризи відмови від дитини».- М.: 1997.- 154 с.

39. Сергієнко О.О. «Антиципация в ранньому онтогенезі людини».- М.: 1997.- 142 с.

40. Сидорова А.В. «Вивчення пологової обрядовості в традиційній російській культурі як ключ до розуміння витоків психологічної проблематики вагітності і раннього материнства» // Журнал практичного психолога. - 2000. - №8-9.- 82 – 87 с.

41. Скобло Г.В., Дубовик О.Ю. «Система «мати-дитя» в ранньому віці як об'єкт психопрофілактики» // Соціальний захист і клінічна психіатрія.- 2002.- №2.- 75-78 с.

42. Смирнова Е.О. «Теорія прив'язаності: концепція і експеримент» // Питання психології.- 2005. №3.- 139 – 150 с.

43. Смирнова Е.О. «Становлення міжособистісних відносин в ранньому онтогенезі» .// Питання психології.- 2008.- №6.

44. Строкова Н.В., Латкіна Ю.А. «Вивчення динаміки взаємозв'язку рівня тривожності і відносини матері до майбутньої дитини» // Матеріали науково-практичної конференції.- М.: РГУ, 2004.- 498 с.

45. Тинберген Н. «Поведінка тварин».- М .: Просвещение, 1995. - 380с.

46. Філіппова Г.Г. «Психологія материнства і ранній онтогенез».- М.: 1999.

47. Філіппова Г.Г. «Диференціація мотиваційних основ материнської і статевої поведінки у підлітковому віці» // Матеріали межд.научно-практ. конф.пам'яті К. С. Лебединської.- М.: РГУ, 2005.- С. 112-114.
48. Філіппова Г.Г. «Материнство і основні аспекти його дослідження в психології» // Зап. психол.- 2001.- №2.- 22 – 36 с.
49. Філіппова Г.Г. «Материнство: порівняльно-психологічний підхід» // Дитячий психолог.- 2003.- №5.- 17 с.
50. Філіппова Г.Г. «Образ світу і мотиваційні основи материнства» // «Проблеми вивчення та розвитку особистості дошкільника».- Перм, 1995.- 31-36 с.
51. Філіппова Г.Г. «Психологічні особливості ранньої вагітності і їх вплив на розвиток репродуктивної поведінки» .// «Соціальна дезадаптація: порушення поведінки у дітей та підлітків». Матеріали Росс. науково-практ. конф.- М.: МГУ, 1996.- 474 с.
52. Філіппова Г.Г. «Розвиток материнського поведінки в онтогенезі «// Психологія сьогодні. Щорічник Рос. психол. общества.- Т.2, вип.3.- 1996.- 133-137 с.
53. Філіппова Г.Г. «Материнство і психологія батьківства». // Психологічний журнал.-2005.- №5.
54. Філіппова Г.Г. «Пренатальна психологія та психологія батьківства - нова галузь дослідження і практики в психології» // Матеріали науково-практичної конференції.- М.: РГУ, 2004. - 498 с.
55. Хайнд Р. «Поведінка тварин».- М.: Наука, 1995.- 316 с.
56. Швирков В.Б. «Введення в об'єктивну психологію».- М.: Наука, 1995.- 228 с.
57. Шевцова І.В. «Діалоги з внутрішньою дитиною» // Психол. газета.- 2000.- № 10.- С. 11-16.
58. Шмурак Ю.І. «Пренатальна спільність» // - 2003.- № 6.- 24-37 с.
59. «Еволюція структури материнського поведінки» // Психологія сьогодні. Щорічник Рос.псіхол.об-ва, т.2, вип.3.- М.: 1996.- 126-127 с.

60. Еріксон Е. «Дитинство та общество».- СПб .: СВІТОЧ, 1996.- 334 с.
- 61.Рубінштейн С.Л. « Буття і свідомість».Спб.:Пітер,2015. - 328 с.
- 62.Виготський Л.С. Лекції з психології. - М.: Союз,2006. - 555с.
- 63.Асмолов А.Г. Психологія особистості. Культурне-історичне поняття розвитку людини.- М.: Сенс;Академія, 2007. - 526с.
- 64.Роджерс К.Р. «Гуманістична психологія;теорія і практика». - М.: Ізд-во Московського психолого-соціального інституту, 2013. - 456с.
- 65.Почтарьова Е.Ю.Ціннісно-сміслова сфера,механізм розвитку\\Вестнік Пермського університету. Філософія. Соціологія. 2017. - Вип.4. 563-564с.